

UOT 37.0

Könül Faiq qızı Mahmudova

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti

<https://orcid.org/0000-0001-7042-9257>

PEDAQOJİ VƏ METODİK ƏDƏBİYYATDA ŞAĞIRDLƏRDƏ HƏYATİ BACARIQLARIN FORMALAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Көнүль Фаиг гызы Махмудова

доктор философии по педагогике

доцент Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЖИЗНЕННЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И МЕТОДИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Konul Faig Mahmudova

doctor of philosophy in pedagogy

associate professor of Azerbaijan State Pedagogical University

ISSUES OF FORMING LIFE SKILLS OF STUDENTS IN PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL LITERATURE

Xülasə. Təqdim edilən məqalədə pedaqoji və metodik ədəbiyyatda şagirdlərdə həyati bacarıqların formalaşdırılması ilə bağlı məsələlər öz əksini tapır. Həyati bacarıqların formalaşdırılması ilə əlaqədar müəllim hazırlığı sahəsindəki vəziyyət, tədqiqatçı alimlərin problemə yanaşması, normativ hüquqi sənədlərdə həyati bacarıqların formalaşdırılması ilə bağlı qoyulan tələblər araşdırılır.

Açar sözlər: *təhsil siyasəti, həyati bacarıqlar, müəllim hazırlığı, normativ hüquqi sənədlər, çap resursları*

Резюме. В представленной статье подчеркнуты вопросы, связанные с формированием жизненных навыков учащихся в педагогической и методической литературе. Исследуется ситуация в сфере подготовки учителей, связанная с формированием жизненно важных навыков, подход ученых-исследователей к проблеме, а также требования, установленные в нормативно-правовых документах относительно формирования жизненно важных навыков.

Ключевые слова: *образовательная политика, жизненные навыки, подготовка учителей, нормативно-правовые документы, печатные ресурсы*

Summary. The presented article highlights issues related to the formation of students' life skills in the pedagogical and methodological literature. The situation in the field of teacher training related to the formation of life skills, the approach of research scientists to the problem, as well as the requirements established in the legal documents regarding the formation of life skills are studied.

Key words: *education policy, life skills, teacher training, regulations, printed resources*

Ulu Öndər Heydər Əliyev elmə, təhsilə daim diqqət və qayğı ilə yanaşmış, istər Azərbaycanda, istərsə də onun hüdudlarından kənar da əldə olunması mümkün olan bütün nailiyyətlərin səbəbini elm və təhsildə görürdü.

Təhsil vasitəsilə şagirdlərdə bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması, onların əqli qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi həyata keçirilir. Tərbiyə və təhsil “təlim” vasitəsilə həyata keçirilir. Hər bir pedaqoji fəaliyyət növündə olduğu kimi müəllimin fəaliyyətində də təlim sistemli

və məqsədyönlü olmalıdır. Müəllim öyrətməyə haradan başlayıb, harada bitirəcəyini dəqiq planlaşdırmalıdır. Təlim prosesində məktəblilər bilik və bacarıq qazanmaqla bərabər, eyni zamanda yaradıcı bir şəxsiyyət kimi formalaşmalı, sərbəst düşünən bir insan kimi öz biliklərini bacarığa, daha sonra isə vərdişə çevirə bilməlidirlər. Yəni, şagirdlər əldə etdikləri nəzəri bilikləri bacarığa, bu bacarıqları isə zaman keçdikcə vərdişə çevirməyə çalışmalıdır. Nəticədə şagird öz biliklərini gündəlik həyatında yaradıcı surətdə istifadə etmək qabiliyyətlərinə malik olmalıdır. Təbii ki, bu yolda o tək deyil, bu yolda ona bələdçilik edən müəllim faktoru əsas rol oynayır.

Şəxsiyyətin inkişafı üçün ümumtəhsil müəssisələrində tədris olunan bütün fənlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu fənlərdən biri də biologiyadır. Hər bir fənn üzrə, eləcə də biologiya fənni üzrə həyati bacarıqların formalaşdırılması günümüzün aktual problemlərindəndir. Bu baxımdan problemlə bağlı hər hansı bir fikir söyləməzdən öncə həyati bacarıqlar, təlim prosesində bu bacarıqların formalaşdırılması ilə bağlı təhsil sahəsindəki normativ hüquqi sənədlərə, elmi metodiki jurnallara, pedaqoq alimlərin fikirlərinə yaxından nəzər salmaq vacibdir. M. Qorkinin: “Keçmişə nə qədər gözəl bilsək, hazırda bütün yaratdıqlarımızın əhəmiyyətini o qədər asan, dərin və sevinclə başa düşə bilərik,” sözlərinə istinad edərək deyə bilərik ki, doğrudan da yeni fikirlər irəli sürmək, yeni bir iş ərəsəyə gətirmək üçün keçmişə, metodistlərin, alimlərin yanaşmalarını bilmək zəruridir.

Təhsil sahəsində uzun illərdən bəri aparılan islahatlar çərçivəsində səriştəyönlü, şəxsiyyətyönlü, nəticəyönlü təhsil proqramları hazırlanmış, təhsilin məzmununda köklü dəyişikliklər edilmişdir. Təhsil sahəsində aparılan islahatların nəticəsi olaraq bir sıra normativ hüquqi sənədlər təsdiq olunmuş, çap və elektron resurslar təkmilləşdirilir. Proqram, dərslik və tədris planları dövlətin təhsil siyasətinin ümumi prinsipləri əsasında hazırlanır. Lakin hələ də nəzəri biliklərin emal olunması, bu biliklərin həyati bacarığa çevrilməsi və gündəlik həyatda tətbiq olunması məsələləri tam olaraq öz həllini tapmamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi 22 may 2006-cı ildə “Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil üzrə Milli Konsepsiya” təsdiq etmişdir (5). Konsepsiya Azərbaycanda

aparılan təhsil islahatı sayəsində – “Ümumi təhsilin keyfiyyəti və real tələbatlara uyğunluğu” probleminin həllinə istiqamətlənmişdir. Sənəd gənc nəsildə sağlam həyat tərzini və yaşamaq bacarıqlarını formalaşdıran, onların bu sahədə bilik və bacarıq əldə etməsinə xidmət edən sənəddir.

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin təhsil islahatının aparıldığı dövrdə həyata keçirdiyi uğurlu layihələrdən biri də ümumtəhsil məktəblərində “Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil” fakultativ kursunun tədrisi ilə bağlıdır (17.07.2006-cı il tarixli 571 sayılı əmr). Əmrdə qeyd olunur ki, Təhsil Nazirliyi məzmun islahatları istiqamətində bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə layihə və proqramlar həyata keçirir. Belə layihələrdən biri də Qlobal Fond və digər təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən “Azərbaycanda İİV/QİÇS-ə qarşı cavab tədbirlərinin gücləndirilməsi” layihəsidir (8). Bu layihə dünya təcrübəsində geniş tətbiq olunmuş, Azərbaycanda 2006-cı ilin yanvarından həyata keçirilməyə başlamışdır. Layihə çərçivəsində ümumtəhsil məktəblərində “Həyati Bacarıqlara Əsaslanan Təhsil” üzrə fakultativ kurs tədris olunmuşdur. Məzmununa görə integrativ olan bu kursun tədrisi əsas etibarilə biologiya müəllimlərinə həvalə edilmiş və məqsəd şagirdləri sağlam həyat tərzini və yaşamaq bacarıqlarına yiyələndirmək, bu sahədə müvafiq bilik, bacarıq və vərdişlərin strategiyaların formalaşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Kursun məzmununun təhlili onu göstərir ki, dörd cildə hazırlanmış vəsaitə sağlamlığın qorunması ilə yanaşı, insan hüquqları, vətəndaşlıq və digər qlobal sosial problemlər də daxil edilmişdir. Müxtəlif öyrənmə üsullarından istifadə etməklə şagirdlərdə sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması, dəstəklənməsi, insanın mühitə adaptasiyası, müsbət davranışların təbliği, gündəlik həyatda rast gəlinən çətinliklərin öhdəsindən gəlmək, problem həll etmək, tənqidi, yaradıcı düşünmək, sağlam münasibətlər qurmaq və s. kimi bacarıqların formalaşdırılması həyata keçirilmişdir.

Normativ hüquqi sənədlərin məzmununa nəzər saldıqda bu rəsmi sənədlərdə təhsilçilərdə həyati bacarıqların formalaşdırılmasının ön planı çəkildiyi aydın görünür. Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin 2020-ci ildə təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları” sənədinin 10-cu

bəndində (Ümumi təhsilin ibtidai, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində tədris edilən fənlər üzrə ümumi təlim nəticələri) ümumi orta təhsil səviyyəsində tədris edilən biologiya fənni üzrə təlim nəticələri aşağıdakı kimi təsnif edilir:

- canlıların quruluşunu, onların bir-birilə və cansız aləmlə qarşılıqlı əlaqəsini izah edir;
- canlılarda gedən bioloji prosesləri şərh edir;
- bioloji biliklərini tətbiq edir;
- ətraf aləmin və sağlamlığın qorunması ilə bağlı təqdimatlar edir.

Tam orta təhsil səviyyəsi üzrə:

- səviyyələr üzrə canlıların quruluşunu və bioloji proseslərin qanunauyğunluqlarını şərh edir;
- ekoloji problemlərin həll yollarına və sağlamlığın qorunmasına aid layihələr hazırlayır;
- bioloji biliklərinin tətbiqi sahələrinə dair təqdimatlar edir (6).

Göründüyü kimi, təhsil sənədində də bioloji biliklərin tətbiqi xüsusi olaraq vurğulanır.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” sənədində qeyd olunur ki, kurikulumlar iqtisadi inkişaf məqsədlərinə xidmət edən bilik və bacarıqları, səriştəni aşılaman məzmununa malik olmalıdır. İqtisadi uğurlar əldə etmiş ölkələrdə biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın yaradılması sosial-iqtisadi siyasəti prioritet olduğundan, kurikulumlarda innovasiyaların əhəmiyyəti, təhsilalanların müxtəlif sosial fəaliyyətə təşviq olunması və onların tədris bacarıqlarının inkişafı xüsusi vurğulanır... Bu baxımdan təhsilin məzmununun formalaşmasında akademik biliklərlə yanaşı, praktik bilik və bacarıqların, səriştənin vacibliyi önə çəkilir. Səriştə əldə olunmuş bilik və bacarıqları praktiki fəaliyyətdə səmərəli tətbiq etmək qabiliyyətidir. O, şəxsin qazandığı bilik və bacarıqları konkret fəaliyyətin nəticəsinə çevrilməsini təmin edir. Səriştəyə əsaslanan təhsil inkişafa daha səmərəli xidmət göstərir (7).

Müxtəlif illərdə həm dövlət qurumları, həm tədqiqatçılar həyati bacarıqların formalaşdırılması, xüsusən də sağlam həyat tərzi problemlərinə diqqəti xeyli artırmışlar. Pedaqoqlar, tibb işçiləri, psixoloqlar, sosioloqlar gənc nəslin sağlamlığı, onun təşkili ilə bağlı elmi-pedaqoji və metodik ədəbiyyatlar, maarifləndirici materiallar nəşr etdirmişlər.

Gənc nəslin sağlamlığı, bu işdə bədən tərbiyəsinin, sağlam həyat tərzinin rolu problemləri yerli alimlərimiz – Ə.Ş. Həşimov, Y.R. Talıbov, N.M. Kazımov, B.A. Əhmədov, Ə.X. Paşayev, H.A. Cəfərov, F.A. Rüstəmov, F.A. Sadiqov, A.Ə. Əliyev, M.S. Qasımov, H.A. Həmidovun, rus pedaqoq alimlər V.F. Bazarniy, L.Q. Tatarnikova, V.O. Morozov, Q.K. Zaytsev, V.P. Kaznaçeyev, Z.İ. Kukanova, N.A. Qolikov, M.Q. Kolesnikova, A.S. Batuyev və digər alimlərin əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Təhlil və araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, istər Azərbaycanda, istərsə də Rusiya ölkələrində biologiya fənni üzrə həyati bacarıqların formalaşdırılması məsələlərinə daha çox sağlamlıq aspektindən yanaşılmış, bu sahə hertərəfli tədqiq olunmamışdır.

Problemlə bağlı fəlsəfə və elmlər doktorluğu üzrə yazılmış dissertasiya işləri təhlil edilmişdir.

Problemə sağlamlıq aspektindən yanaşan fəlsəfə doktorluq mövzusu “Yeniyyətlərdə sağlam həyat tərzinin tərbiyə edilməsinin yolları” olan Gülnarə Hüseynağa qızı Hüseynova öz tədqiqatında II fəslin “Yeniyyətlərdə asosial hərəkətlərə meyilliliyin aradan qaldırılması yolları” III paragrafında yeniyyətlərin fərdi və ictimai ziyanlı meyillərə qurşanmasından danışılır. O, bu paragrafda narkotik maddələrə aludəçilik, alkoqolizm, siqaret kimi zərərli vərdişlərin yeniyyətə orqanizminə mənfi təsirini göstərir, eyni zamanda da bunların səbəbləri, statistik məlumatları qeyd edir. Müəllif müasir dövrdə yeniyyətlərin sağlamlığı üçün xüsusi təhlükə yaradan yoluxucu xəstəliklər və onların yoluxma yolları, yayılmasını əks etdirən statistik məlumatları, yoluxmanın qarşısının alınması yolları, deviant davranış və onu törədən səbəblərdən, ona qarşı mübarizə aparmaqdan bəhs etməklə bu sadalananlarla bağlı şagirdlərdə bacarıqların formalaşdırılmasının zəruriliyini qeyd edir. Bəhs olunan məsələlərlə əlaqədar Ə.Ə. Ağayev, X.A. Talıbova, M. S. Qasımov, G.M. Əhmədova, V.A. Suxomlinski, A.A. Rean, K.A. Səmədov və başqalarının əsərlərindən nümunələr gətirilir.

A.B. Əliyeva “Zoologiyanın tədrisində şagirdlərin fermer təsərrüfatı əməyinə hazırlanmasının imkan və yolları” adlı dissertasiya işində haqlı olaraq qeyd edir ki, təbiət elmləri, o

cümlədən biologiya elmləri istehsalatın elmi əsaslarla idarə olunmasında mühüm yer tutur. Ona görə də hazırkı şəraitdə biologiya elminin istehsalatın idarə olunmasındakı rolunu və elmlərin istehsalatın təsirinin açıqlaması ən vacib problemlərdəndir. Bu baxımdan təbiət fənlərinin potensial imkanları aşkar edilməlidir. Lakin həmin imkanlar hələ tam aşkarlanmamışdır. Bu sahədə tədqiqatlar az aparılmışdır.

O, qeyd edir ki, şagirdlər gələcəkdə insanın yaşayış səviyyəsini yüksəldə bilən, yaşayış tərzini ilə əlaqədar tələb olunan, cəmiyyətdə öz yaşayışını təmin edən və daha yararlı olmaları üçün tələb olunan bilik və bacarıqlara yiyələnmişlərdir.

Ü.B. Vəliyevanın "Biologiya fənninin "insan" kursunun tədrisində bioloji bilik və bacarıqların formalaşdırılması üzrə işin sistemi" adlı dissertasiyasında müəllif ümumtəhsil məktəblərində "İnsan" kursunun tədrisində şagirdlərdə bilik və bacarıqların formalaşdırılmasının imkan və yollarını müəyyənləşdirmiş, şagirdlərdə idrak fəaliyyətinin inkişafında fərdi işin təşkili xüsusiyyətlərini, tədqiqatçılıq bacarığının inkişaf istiqamətlərini ümumiləşdirmiş, biologiya təliminin keyfiyyətinin və məhsuldarlığının yüksəldilməsinə təsir göstərən amilləri səciyyələndirmişdir. Lakin müəllif bu problemə ümumi aspektdən yanaşmamış, yalnız müxtəlif fəal təlim üsullarından istifadə etməklə problemin aradan qaldırılması yollarını göstərmişdir, hazırladığı metodika isə əsas etibarilə tədqiqatçılıq bacarığının inkişaf etdirilməsinə həsr olunmuş, qiymətləndirmə mexanizmlərini də bura daxil etmişdir.

G.R. Məhərrəmovanın "Ümumtəhsil məktəblərində təbiət fənlərinin tədrisində ekoloji tərbiyə üzrə işin sistemi" adlı dissertasiyasında qeyd edir ki, ekoloji tərbiyədə şagirdlərin yaşadığı mühitin öyrənilməsi, şəxsi təcrübələrin araşdırılması başlanğıc nöqtə ola bilər. Bu halda sonradan ümumiləşdirmələr aparılması yaddan çıxarmalıdır. Hər bir mövzunun araşdırılması ekoloji situasiyaya şagirdlərin düzgün münasibətini, onu qiymətləndirmək bacarığını, aktiv reaksiyasını, tənqidi təfəkkürünü formalaşdırmalıdır. Şagirdlər ekoloji ziddiyyətlərin həlli yollarını öyrənərkən sadəcə mürəkkəbə, lokal məsələlərdən regional, millidən beynəlxalq miqyasda həll axtarmağı bacarmalıdır.

Göstərilən bu tədqiqat işləri ilə bərabər, deyə bilərik ki, təəssüflər olsun ki, biologiya fənni üzrə formalaşdırılmalı olan ayrı-ayrı bacarıqlar, bunların həyati əhəmiyyəti, nəzəri və praktik əsasları, müasir dövrün tələbinə uyğun həyati bacarıqların formalaşdırılması ilə əlaqədar köklü elmi axtarışlar aparılmamışdır.

Təhsilənlərdə həyati bacarıqların formalaşdırılması məsələsinə, təbii ki, birtərəfli yanaşmaq olmaz. Unutmamalıyıq ki, bu bacarıqların formalaşdırılmasına birbaşa məsuliyyəti biologiya müəllimləri daşıyır. Bu baxımdan ali pedaqoji təhsil müəssisələrində müəllim hazırlığı proqramları, eyni zamanda dərsliklər və dərs vəsaitlərinin də təhlilinə böyük ehtiyac vardır. Ali təhsil müəssisəsində gələcəyin müəllimi əldə etdiyi dərin bioloji bilikləri şagirdlərə necə ötürməli olacağını, nəzəri biliklərin praktikada tətbiqinə necə nail olacağını öyrənməlidir.

Bu baxımdan ali məktəblər üçün ayrı-ayrı illərdə hazırlanmış proqramların, bu proqramlar əsasında hazırlanan dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin imkanları daha genişdir. Bu vəsaitlərin hazırlanması zamanı əsas məqsəd gələcəyin təhsil-verənlərində təhsilənlərin həyati bacarıqlara yiyələnməsini ön plana çəkən, bunu tövsiyə edən mövzulara geniş yer verilməsi olmalıdır. Lakin bu istiqamətdə araşdırma aparılarkən bir sıra metodiki ədəbiyyatlarda biologiyadan praktik dərslərə üstünlüyün verilməsi ilə bağlı istiqamət verilsə də, şagirdlərdə bu fənn vasitəsilə hansı bacarıqların və necə formalaşdırılacağına diqqət çəkəcək materiallara yer verilmir.

Son olaraq onu qeyd etmək istərdim ki, nəzərə almaq lazımdır ki, bu gün ümumtəhsil məktəblərində formalaşan şagirdlərimizin əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdislər növbəti onilliklərdə ölkənin gələcək inkişafına xidmət etməlidir.

Problemin aktuallığı. Şagirdlər gələcəkdə insanın yaşayış səviyyəsini yüksəldə bilən, yaşayış tərzini ilə əlaqədar tələb olunan, cəmiyyətdə öz yaşayışını təmin edən və cəmiyyətdə daha yararlı olmaları üçün tələb olunan bilik və bacarıqlara yiyələnmişlərdir.

Problemin elmi yeniliyi. Hər bir mövzunun araşdırılması ekoloji situasiyaya şagirdlərin düzgün münasibətini, onu qiymətləndirmək bacarığını, aktiv reaksiyasını, tənqidi təfəkkürünü formalaşdırmalıdır. Şagirdlər ekoloji ziddiyyətlərin həlli yollarını öyrənərkən sadəcə mürəkkəbə, lokal məsələlərdən re-

gional, millidən beynəlxalq miqyasda həll axtarmağı bacarmalıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Ali təhsil müəssisəsində gələcəyin müəllimi əldə etdiyi dərin bioloji bilikləri şagirdlərə necə ötürməli olacağını,

nəzəri biliklərin praktikada tətbiqinə necə nail olacağını öyrənməsi məqsəduyğundur. Məqalədən təhsil müəssisələrində çalışan mütəxəssislər, müəllimlər, dissertant və doktorantlar faydalana bilər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Ümumtəhsil məktəbləri üçün biologiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu): VI- XI siniflər. Bakı, 2013.
2. Верзилин Н.М., Корсунская В.М. Общая методика преподавания биологии. -М.: Просвещение, -1983, -384 с.
3. Методика обучения биологии / В.С. Конюшко, С.Е. Павлюченко, С.В. Чубаро. -Мн.: Книжный дом, -2004.
4. Dərişoğlu, S., Yaman, M. ve Soran, H. Orta öğretim öğrencilerinin biyoloji dersine ve biyoloji konularına ilgilerinin belirlenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004.
5. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil üzrə milli konsepsiya. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, - Bakı: Universal Servis MMC, -2007, -s.5..
6. <https://e-qanun.az/framework/46052>
7. <https://president.az/az/articles/view/9779>
8. <https://edu.gov.az/az/printpage/13738>

E-mail: konul-mahmudova@mail.ru
Rəyçilər: *biol.elm.dok., prof. R.L. Sultanov*
ped.ü.fəls.dok., dos.İ.A. Cavadov
Redaksiyaya daxil olub: 16. 02.2023